

Els goigs als Països Catalans i a Sardenya: una evolució paral·lela

AUGUST BOVER I FONT
Universitat de Barcelona

ELS PRIMERS TESTIMONIS*

L'origen dels goigs és ben conegut —jo mateix n'he parlat en altres llocs—,¹ i això ens estalvia de parlar-ne ara. I també és ben sabut que el costum de cantar-ne devia ser ja arreladíssim en la societat catalana de final del segle XIII i començament del XIV, com ho testimonia la crònica de Ramon Muntaner amb el famós episodi del cant dels goigs de sant Pere protagonitzat pels almogàvers que lluitaven a l'Àsia Menor el mes de juny de 1305 (Soldevila, 1971, p. 860). No és gens estrany, doncs, que aquest costum formés part del bagatge cultural dels colonitzadors catalans que s'establiren a Sardenya des de la primera meitat del segle XIV, un bagatge cultural que anava de la llengua a l'arquitectura gòtica d'estil català i que comprenia, també, la literatura (cultiva i popular),² entre moltes altres coses. Una aportació cultural forana que, d'aquesta manera, entrà en contacte amb la cultura sarda, la qual es mostrà impermeable davant d'alguns d'aquests elements exògens i, en canvi, n'adoptà d'altres, com acostuma a passar en aquests casos.³

* Una versió italiana d'aquest text, llegida al simposi «I “goccius/gosos” sardi nel loro contesto etnopoètico», organitzat pel professor Joan Armangué a la Universitat de Càller els dies 16 i 17 d'abril de 2010, ha estat publicada a *Insula: Quaderno di Cultura Sarda* (Càller, Arxiu de Tradicions), núm. 8 (2010), p. 21-34. Aquest article s'emmarca dins el projecte de recerca finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació i pels Fons Europeus per al Desenvolupament Regional, ref. FFI2009-14449-C02-01, i també per l'Institut d'Estudis Catalans.

1. Cfr. «Dels goigs als “goccius/gosos”: Origen i evolució dels goigs sards», a Bover (2007), p. 41-57.

2. Cfr. A. BOVER I FONT, «La letteratura catalana prima della Conquista», a Armangué (2005), p. 15-18, i «La literatura catalana d'abans de la Conquesta», a Bover (2007), p. 35-39, amb la bibliografia de les traduccions italianes de literatura catalana dels segles XIII i XIV.

3. Segons Joan Armangué, «És interessant, per bé que molt minoritari, el debat relatiu a la pre-

Per tant, sembla lògic pensar que els primers goigs que es devien cantar a l'illa forçosament havien d'estar relacionats amb la presència d'aquesta colònia catalana i que devien ser cantats en llengua catalana. Els primers goigs de què es té notícia a Sardenya són els de la Mare de Déu de la Mercè. D'acord amb el que acabo de dir, tampoc no és cap sorpresa que estiguin dedicats a una advocació catalana i, concretament, a la Mercè. Només cal recordar que l'orde mercedari va establir-se molt aviat a Sardenya, quan l'any 1336 Pere el Cerimoniós els va cedir Bonaire. Segons Eduard Toda, aquests goigs «corregueren manuscrits en la segona meytat del segle XVI» (Toda, 1903, p. 22), abans que Antioco Brondo els publicqués a Càller, l'any 1604, juntament amb altres papers dels mercedaris (Brondo, 1604, p. 148-151). Són anònims, diferents dels que s'han conservat a Catalunya i, segons sembla, els més antics conservats entre els dedicats a la Mercè en llengua catalana —ens manca, encara, un catàleg general dels goigs antics conservats als Països Catalans:

Cantarem amb viva fe
vostres goigs, Immaculada,
mare nostra i advocada,
reina gran de la Mercè.

Del segle XVII, i també en llengua catalana, ens han arribat els goigs de sant Baldiri de Càller, recollits pel frare caputxí Serafín Esquiro en el seu llibre sobre els cossos «sants» trobats a la capital sarda *Santuario de Càller y verdadera historia de la invención de los cuerpos santos hallados en la dicha ciudad y su arzobispado. Parte primera* (Càller, 1624), i copiats pocs anys després en el manuscrit de l'escriptor callerès Juan Francisco Carmona *Alabanzas de los santos de Sardeña...* (1631),⁴ titulats *Set llaors del benaventurat sant Baldiri, màrtir gloriós, advocad y apropiat per qualsevol enfermetat y per totes malalties, per totas congoxas, tribulacions y adversitats, qui aquell advoca y reclama, tant promptament ha la gràcia que demana la sua necesi-*

sència, a la poesia tradicional sarda, de possibles elements de contacte amb la cultura trobadoresca. No només la terminologia de la mètrica popular podria trobar el seu origen al món occità, com ha assenyalat Alberto M. Cirese, sinó també les característiques repeses (*torradas*) de gèneres tan vius com el *muto* i el *mutettu* podrien consistir en derivacions locals de la *dansa* i la *balada* provençals. Els contactes dels judicats sards amb la poesia dels trobadors, de conseqüències literàries fins ara no documentades, han estat recentment estudiats, i n'hem de destacar la presència a l'illa, al segle XIII, de Terramaygnis de Piza, autor d'una *Doctrina d'acort* basada en les *Razos de trobar* de Raimon Vidal de Besalú. Ara bé, malgrat els esforços d'erudició que voldrien enllaçar la poesia popular sarda amb la provençal, l'origen dels goigs ens duu indefectiblement a la conquesta de l'illa per part dels catalans, si més no pel que fa a l'estructura actual del gènere que és la que ara com ara ens interessa». Quan no s'esmenta la procedència dels textos o les informacions, s'entén que formen part dels materials i documents inèdits que m'ha facilitat l'amic i col·lega Joan Armangué, a qui agraeixo la seva generositat.

4. Sobre Carmona, vegeu Thermes (1994).

tat. Són obligats fer novena e promesa, si han la gràcia. La sua oració són 13 paternostres e 13 avema/rias. Ve la sua festa, lo tercer diu/mèngie de maig, festa en la iglésia de la Verge Maria del Port. És sant qui empetra mol/tas gràcias de la alta Ma/gestat:

Dau remei al que'l demana,
al devot cridant a vós,
socorreu al qui us reclama,
sant Baldiri gloriós. (Bover, 2007, p. 59-65)

I és molt probable que també siguin d'aquesta època els goigs de la Mare de Déu del Roser conservats manuscrits a l'arxiu del Monestir de Santa Clara d'Oristany, localitat de l'oest de Sardenya, on Giampaolo Mele va documentar el costum de cantar goigs ja el 1606:

Puix de vostra carn sagrada
s'i és vestit Déu verdader,
dignament entitulada
sou la Verge del Roser. (Bover, 2007, p. 65-68)

Tot i que Antoni de Bastero va donar a conèixer un passaport en llengua catalana estès a Càller el 29 de juny de 1718,⁵ a partir del segle XVIII sembla que només a l'Alguer s'han conservat goigs en llengua catalana. Eduard Toda ja va publicar els de la Mare de Déu de Vallverd:

Com la nostra protectora
en cada temps séu estada,
siau sempre nostra advocada,
de Vallverd nostra Senyora. (Toda, 1903, p. 125-127)

Ramon Clavellet i Antoni Useri, en el tombant dels segles XIX i XX, en recolliren diversos: els de la Mare de Déu de la Pietat —que els joves cantaven en acostar-se la Setmana Santa—, els de sant Roc i sant Sebastià per demanar protecció contra la pestilència —probablement originats durant la greu epidèmia de còlera de 1855—, uns goigs a la Mare de Déu sense cap advocació concreta —«Mare de l'eterna Vida»—, els de la Puríssima Concepció i els de la Mare de Déu del Carme, a més de set goigs profans.

Pasqual Scanu, ja durant els anys seixanta del segle passat, recollí fragments de tres goigs: els dels sants venerats a l'església del Carme, els de sant Sebastià i els

5. A. BOVER, «La represa de les relacions culturals amb l'Alguer», a Bover (2007), p. 114.

de sant Antoni abat. I mossèn Francesc Manunta, en el seu recull *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana* (l'Alguer, 1988-1991), reproduïx els goigs aplegats per Scanu, més els de la Mare de Déu del Roser —que Manunta considerava que podien ser d'origen alguerès, tot i que em sembla poc probable—, i hi publica els fragments d'altres tres goigs recollits de viva veu per ell mateix: els de sant Elm, els de sant Ignàs (Ignasi) i els de sant Francesc de Paula.

Però els goigs, a Sardenya, reflecteixen, també, la forta pressió castellanitzadora que tota la corona d'Aragó —inclosa aquesta illa— va patir durant l'època moderna. Per això, durant els segles XVII i XVIII els goigs en llengua castellana hi són força habituals —de la mateixa manera que, més endavant, hi trobarem, també, goigs en italià. I, això no obstant, la llengua sarda anirà obrint-se pas decididament en el panorama gogístic insular. El manuscrit de Juan Francisco Carmona, *Alabanças de los santos de Sardenña...*, de 1631, a més de goigs en llengua castellana, ja en conté en sard. La presència de goigs en castellà i en sard, en aquest cas en dues parts diferenciades, també es dona en el *Canzoniere ispano-sardo della Biblioteca Braidense* (còdex AC VIII 7), de Milà, considerat de la fi del segle XVII, que fou donat a conèixer pel pare Miquel Batllori l'any 1934. I, de nou, els goigs en aquestes dues llengües tornen a coincidir en el manuscrit intítulat *Gozos de la Confraternita di San Vero Milis* (1726-1727).

LA SARDITZACIÓ DE LES DEVOCIONS CATALANES

Sembla lògic pensar que els primers goigs en llengua sarda devien ser dedicats a alguna de les advocacions que la nova comunitat catalana havia introduït a l'illa. Els sards els en devien sentir cantar els goigs i, en algun moment donat, algú devia provar de fer-ne una versió sarda. El cert és que tenim força exemples de goigs en sard dedicats a advocacions catalanes, encara que generalment ens n'han arribat versions del segle XIX, o sigui, força tardanes. Entre aquests goigs, la vella vinculació de l'orde mercedari amb l'illa de Sardenya es fa evident: la Mare de Déu de la Mercè, sant Pere Nolasc, sant Ramon de Penyafort, sant Ramon Nonat, sovint recordant, encara, l'origen català de l'orde. És el cas dels diversos goigs sards de la Mare de Déu de la Mercè:

- a) Calat issa in Barcellona
e fundat sa religione
chi po sa redenzione
offerzat vida e persona,
e una gloriosa corona
promittit a sos professores.
*De sa Mercede Maria
succurre sos peccadores.*

- b) Cumparis a Perdu santu
 in sa illustre Barcellona:
 offerzat vida e persona
 –ddi naras cun suave incantu–,
 po s'isclavu chi in su piantu
 trattenet s'ira oppressora.
*Po nois prega, Maria,
 de sa Mercede Signora.*

[...]

A Perdu si unit Raimundu
 in sa noa religione,
 cun insigne abnegazione
 dda propagant in su mundu,
 e Maria, astru giucundu,
 nd'est Mercede illustradora.
*Po nois prega, Maria,
 de sa Mercede Signora.*

- c) Remundu de Pegnaforti,
 splendori de Barcellona,
 Giacu Rei de Aragona,
 de is Morus nemigu forti;
 tent'hanti puru sa sorti
 de ddis cumparri Maria.
*Consola s'umanidadi,
 de sa Merzei, Maria.*
- d) *De Catalogna splendori,
 Nonnatu Sant'Arremundu,
 t'invoca totu su mundu
 taumaturgu protettori.*

Referències que també apareixen, per exemple, en unes pregàries recitades en la novena de la Mare de Déu de la Mercè a Norbello, com recorda Joan Armangué. I és que, d'ençà de l'establiment dels mercedaris a Bonaire, la devoció a la Mare de Déu de la Mercè i als sants de l'orde es va difondre per tota l'illa, on encara és viva, i no és d'estranyar que l'orde fos la protagonista d'un dels pocs contactes culturals durant els temps de màxima desconexió entre Sardenya i els Països Catalans: «fra Agostino Costa Fadda, procurador general de la Congregació Mercedària del Regne de Sardenya, el qual va publicar a Palma de Mallorca uns *Elogi sacri alla gran Vergin Divina Maria della Mercede* (1816), dedicats a fra Gabriel Miró, prior del convent de Barcelona i vicari de l'orde,

amb una introducció escrita al convent de Santa Eulàlia [de Barcelona]» (Ar-mangué, 2006, p. 46).

Això no obstant, i més enllà d'aquesta potent presència mercedària, altres de-vocions catalanes també van arrelar a l'illa, com ara sant Jordi:

De su dragone orrorosu
raru stragu eminente,
favoride custa gente,
santi Giorgi gloriosu. (Bover, 1984, p. 109)

O bé sant Vicenç Ferrer:

In Valenzia nascistis,
de s'antiga nobilesa,
innui sa natura lesa
in santidadí ezzedistis.
Senza nasciri tenistis
rarus signalis de onori,
Vissenti miraculosu,
Siais nostu interzessori. (Bover, 1984, p. 109)

A més de la Mare de Déu de Montserrat, que donà nom a la població de Mon-serrato, a tocar de Càller, que també fou usat com a prenom a Sardenya —recordem el cas de l'humanista callerès del segle XVI Montserrat Rosselló, fill d'un mallorquí traslladat a l'illa— i advocació a la qual foren dedicats diversos goigs en sard:

In su monti collocada,
Mamma de su Salvadori,
prega po su peccadori,
O Maria Monserrada.

In Catalogna n'est su monti,
ammirabili in altura,
aundi bivit s'ermosura,
de su Çelu firmu ponti,
aud'est perenni fonti
de s'acqua prus disigiada... (Bover, 1984, p. 109)

LES DEVOCIONS SARDES

Després d'aquests primers passos, el costum de cantar goigs es devia anar re-fermant a l'illa i, al costat de les advocacions catalanes i de les comunes a tot el món cristià, aviat també es devien compondre goigs dedicats a les advocacions

pròpiament sardes, ja fossin velles o noves. Com és el cas, per exemple, de la troballa de la Mare de Déu de Bonaire, que, com explica Juan Francisco Carmona —també a les *Alabanças de los santos de Sardeña* (1631)—, des de la costa de Bonaire, l'any 1370, els pescadors van veure arribar pel mar una caixa d'on, un cop oberta, van treure la imatge de la Mare de Déu, que els pares mercedaris van fer seva i van col·locar en un altar a la basílica:

Salve Regina, venia
in d'una cascia po mari,
gioia nostra singulari
de Bonaria, Ave Maria.

O el dels sants tradicionals de Sardenya, com per exemple els *Goccius de su gloriosu sant'Efis, martiri e protettori de Casteddu*:

Protettori poderosu,
de Sardigna speziali,
liberainosi de mali,
Efis martiri gloriosu. (Bover, 1984, p. 106, 109)

O els *Gosos de sant'Antiogu martire, patronu de sa parrochia de Atzara*:

Totu sa Sardigna unida
bos eligit pro patronu,
alcanzadeli perdonu
in cudda estrema partida,
seudeli in morte e in vida
segurissimu abogadu.
*Sant'Antiogu dottore,
martire glorificadu.* (Bover, 1984, p. 110)

L'ESTRUCTURA

Talment com arreu dels Països Catalans, a Sardenya els goigs també tenen una estructura narrativa. En el cas de les marededéus trobades, per exemple, també expliquen la troballa de la imatge, tal com hem vist en els goigs de la Mare de Déu de Bonaire, trobada al mar:

[...], venia
in d'una cascia po mari.

Els goigs, a Sardenya, també acostumen a explicar determinats fets històrics, com ara els relatius a la fundació de l'orde mercedari que trobem en els de la Mare de Déu de la Mercè. O bé llegendaris, com en els goigs de sant Vicent Ferrer:

Senza nasciri tenistis
 rarus signalis de onori,
Vissenti miraculosu [...].

O de sant Jordi:

De su dragone orrorosu
 raru stragu eminente,
 favoride custa gente,
 santi Giorgi gloriosu.

Com arreu, també, es parla dels turments patits pels màrtirs, com en els *Gosos de Santa Reparata chi venerant in Buddusò*:

T'han cobeltu de dolores
 senza gulpa e senza dolu,
 ma ses morta cun consolu
 adornada de fiores
 già gustende sos onores
 de sa patria fortunada.
*Prega pro nois continu
 pura e forte Reparada.*

O en els *Goccius de sa gloriosa taumaturga santa Filomena*:

Cust'eroica firmesa
 ti costat sanguni, e vida:
 ti presentas a sa sfida
 cun coraggiu e fortalesa:
 Virginitadi e pureza
 defendis mirabilmenti.
*Filomena, nos implora
 grazias de s'Onnipotenti.*

I, naturalment, es parla dels miracles realitzats, com en aquests de santa Maria Montserrat:

Malarius e moribondus,
 de vira casi privaus,

a su mundu heus biu torraus
 cun miraculus profundus:
 e is corus prus immundus
 guarangiaus a su Signori.
*Maria Santa Munserrada
 salvai dogna peccarori.*

O en aquests altres, també de Bonaire:

Nafragantes marinèris
 in mesu de ùndas contrarias
 a Maria de Bonaria
 esclàmant: «Maria, si pèrit!».
 Su mare calmu s'offerit,
 Maria salvos los dona.
*De Bonaria intitulàda
 de sa Sardigna patrona.*

I, com és característic del gènere gogístic, després de la lloança del sant o santa o de la Mare de Déu, es formula alguna petició de protecció. Els goigs de Sardenya, no cal dir-ho, tampoc no són una excepció en aquest aspecte, com és fàcil de demostrar. Vegem-ne algunes mostres, com per exemple els *Gosos de Nostra Signora de su Saludu*:

De cantas infirmitades
 has tue sempre sanadu
 biddas, burgos e zittades
 lu nerzat chie that proadu
 cantu bene has operadu
 in ogni tempus e ora.
*Ad ogni male salute
 Deh! Accansadenos Signora.*

O els *Goccius de sa Gloriosa Virgini e Martiri Santa Luxia festeggiada in Uda*:

Imparziali protetтора
 de sa vista corporali,
 Prega a Deus po su mali,
 chi cun is ogus ancora
 si cummittit ad ogn'ora
 e destruit dogna cosa.
*Dona rimediu a is malis
 Luxia Santa gloriosa*

O bé els *Goccius de su gloriosu sant'Efis, martiri e protettori de Casteddu*:

De Casteddu appassionau
e de Pula difensori
siais nostru intercessori
Efis martiri sagrau.
Liberainosi de mali,
Efis martiri gloriosu.

Tot i que en els goigs de Sardenya aquests textos acostumen a superar, i de vegades llargament, el nombre de cobles dels goigs dels Països Catalans, a l'hora d'estampar-los, Sardenya també va seguir el patró català, és a dir, en fulls solts de mida foli, amb el text distribuït en columnes i emmarcats per una orla. Però, tal com ja vaig remarcar en una altra ocasió, els goigs sards acostumen a ser molt més pobres iconogràficament, rarament hi ha el gravat dels sants o de l'advocació mariana als quals estan dedicats i les orles no acostumen a ser gaire treballades, sinó molt senzilles, sovint pràcticament un simple filet (Bover, 1984, p. 109).

L'AMPLIACIÓ TEMÀTICA

Nascuts com a gènere marià —els *septem gaudia*—, arreu dels Països Catalans els goigs es van estendre ben aviat a tots els sants i, fins i tot, enllà dels seus orígens religiosos, la mateixa forma s'acabà utilitzant, també, per a la composició de goigs profans, des del cant de les caramelles del Dissabte de Glòria en algunes regions, com ara la Catalunya del Nord, anomenades *Goigs dels Ous*, per a la poesia política de la guerra de Successió, com en els *Goigs de Carlos Tercer, Arxiduc d'Àustria*, escrits seguint el patró dels populars *Goigs del Roser*:

Vostres goigs ab gran plaer
cantarem sempre tot dia,
puix d'esta monarquia
sou vós rei, Carlos Tercer,

o per a nombroses i variades composicions satíriques, com els *Goigs a Santiago Rusiñol, patró dels sitgetans*, o bé els *Goigs a llaor de sa majestat Donya Mandra, protectora dels ganduls*:

Vós que sou tan bondadosa,
sobretot amb els taüls,
Donya Mandra poderosa,
protegiu a n'els ganduls.

Exactament, doncs, i un cop més, la mateixa evolució que els goigs tingueren als Països Catalans, també seguiren a Sardenya.

Concretament a l'Alguer, i sense moure's encara de l'àmbit religiós, l'estrofisme dels goigs s'emprà per impetrar la pluja en temps de sequera. A *La poesia catalana a Sardenya*, Eduard Toda en recollí un exemple amb la composició del futur canonge alguerès Antoni Miquel Urgias, relativa a la sequera de 1817, i en la qual l'autor fa aparèixer les tres confraries de la ciutat:

En sequetat tanta mesos,
aigua Déu no nos vol dar.
Amb al rosari, algueresos,
la gràcia se tenguera,

que cal relacionar, com molt bé diu Joan Armangué, amb els goigs incomplets titulats *La ciutat d'Algher implora de Jesús Sacramentat sa clemència en las presents necessitats, especialment de la pluja*, de Bartomeu Simon.

I el mateix Toda també aportà mostres de textos clarament profans, com per exemple el que havia compost l'alguerès Antíoc Massidda en ocasió del trasllat a Càller de la família reial sabauda el 3 de març de 1799:

Vivi lo rei del cel,
vivi la cristiana llei,
vivi de Sardenya-l rei,
vivi Carlos Emmanuel.

Ramon Clavellet, el 1902, en féu públics diversos, com ara aquests relatius a una antiga plaga de llagosta patida a l'Alguer, «que me són estats dits de ma iaia, la qual m'assegura de haver-los cantats quan era minyona»:

*Per la fam que havem patit
no vol dit i ni comptat.
Per nos dar pitjor castig,
tiribriqui nos ha enviat.*

Tiribriqui nos ha enviat,
que llega la providència.
Un exemple amb advertència,
més al món se donguera.
Lo pòpul és en agonia,
que és del cel abandonat.
*Per nos dar pitjor castig,
tiribriqui nos ha enviat.*

Alguns d'amorosos:

*De les roses superiora
Déu t'ha volgut pintar.*

Lo modo, el tracte, el parlar
encanten a quisessia,
i no basta a l'explicar
llengua o memòria mia.
Donosa, vengui aquell dia
tu en lo món a comanar.
*De les roses superiora
Déu t'ha volgut pintar.*

I d'altres de satírics:

Alegrau-vos, algueresos,
que Filip ha pres empleo.
Musigants, amullau el peu
i amagau-vos al racó.
*De Filip, abisumeu,
del pipiolo sonador.*

I l'esmentat noble alguerès Bartomeu Simon, des de l'Alguer o des de Càller, en sard o en català, utilitzà repetidament aquesta forma per a temes profans. Per exemple, en el poema «Pro sa partenza a terrafirma di Dn. Gianandria Massala», el poeta alguerès cunyat seu, el 1799, que comença dient:

*A s'ultimu l'has logradu
de ti poder imbarcare.
Faghe prestu a nde torrare,
mentre sias bene curadu.*

Medas bortas lu tentesti
cun impignu e cun protesta,
sempre l'has tentu in sa testa
e sempre istorvu tenzesti.
Finalmente bi yompesti
pro un'acidente impensadu.
*Faghe prestu a nde torrare,
mentre sias bene curadu.*

O aquest altre, «Subra su cambiamentu de una amante pustis de tanta curripundenzia», que comença:

*Non potto cunsiderare
tanta mutassione in te,
si ya no est chi pro me
est delittu su ti amare.*

In profundu pensamentu
istò chirchende motivu,
prite tantu intempestivu
istesit su cambiamentu.
Apuro s'intendimentu
e non lu potto incontrare,
*si ya no est chi pro me
est delittu su ti amare.*

O bé aquest altre en què «Alexu participa, en agost del 1811, lo seu casament a son amo D. Bartomeu Simó»:

*Misenyor, me só casat
ab aquella de Capel·lu,
perquè al polledru rempel·lu
lo cammo no le he posat.*

He fixat lo desposori
al dia de Sant Bartumeu
perquè-l sant implori a Déu
me dónghia tot aggiutori
mentres entr al purgatori
per dexiar lo çelibat,
*perquè al polledru rempel·lu
lo cammo no le he posat.*

BIBLIOGRAFIA

- ARMANGUÉ, Joan (ed.) (2005). *Cultura sarda del Trecento fra la Catalogna e l'Arborea*. Mogoro: Prima Tipografia Mogorese di Claudio Pia. (Archivio Oristanese; 3)
- (2006). *Represa i exercici de la consciència lingüística a l'Alguer*. Dolianova: Grafica del Parteolla. (Arxiu de Tradicions de l'Alguer; 3)
- BOVER, August (1984). «Els goigs sards», A: CARBONELL, Jordi; MANCONI, Francesco (ed.). *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Generalitat de Catalunya; Càller: Consell Regional de Sardenya.
- (2007). *Sardocatalana: Llengua, literatura i cultura catalanes a Sardenya*. València: Deneš.
- BRONDO, Antiogo (1604). *Recopilaciones de las indulgencias, gracias, perdones, estaciones, remisiones de pecados y thesoros celestiales, que los Summos Pontifices concedieron a to-*

dos los seglares, assi hombres, como mujeres, que son cofadres de la Cofadria de N. S. de la Merced. Càller: Martín Saba.

MANUNTA, Francesc (1988-1991). *Cançons i líriques religioses de l'Alguer catalana*. Alguer: La Celere. 3 v.

SOLDEVILA, Ferran (ed.) (1971). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta.

THERMES, Cenza (1994). *Iuan Francisco Carmona, questo sconosciuto: Un autore cagliaritano del secolo XVII*. Càller: Giovanni Trois. (Quaderni Sardi; 3)

TODA, Eduard (1903). *La poesia catalana á Sardenya*. Barcelona: Ilustració Catalana.